

خاندان امین دارالضرب

علی ططری

احمد مظفر مقام

اشاره:

شواهد و اسناد در دسترس حکایت از آن دارد که امین الضرب‌ها بنیان‌گذار و مؤسس نخستین اتاق‌های تجارت و بازرگانی در ایران قجری و مجری گردآوری و هماهنگی تجار و ایجاد رابطه حقوقی و اداری با دولت‌های وقت بودند. خانواده امین الضرب نقش مؤثر و تعیین‌کننده‌ای در نخستین سرمایه‌گذاری‌های کشور به ویژه در صنایع مولد، بازرگانی و ارتباطات کشور داشتند. آنها به خاطر به اجاره گرفتن و مقاطعه برخی از تأسیسات دولتی نظیر کارخانه برق و ضراب‌خانه... جزو دولت‌مردان اقتصادی کشور و همچنین به خاطر دارا بودن تجارت‌خانه و ایجاد مجتمع‌های صنعتی بدون سرمایه و دخالت مستقیم دولت، در زمره صاحبان صنایع بخش غیر دولتی قرار داشتند.

امین الضرب‌ها نخستین کارخانه‌های ملی بعد از دوران کوتاه و زرین صدراعظم بزرگ قاجار امیرکبیر را بنا نهادند.

ویژگی‌های منحصر به فرد ایشان حتی بدان جا رسیده بود که برخی افراد از گذشته و شرح حال این خانواده تصویری افسانه‌آمیز در ذهن خود ساخته بودند. ثروت رویایی امین الضرب‌ها در اواخر دوره قاجار (در زمان سلطنت مظفرالدین شاه) بیش از بیست و پنج میلیون تومان تخمین زده می‌شد. هیچ فرد ایرانی در آن دوران این مقدار ثروت در اختیار نداشت.

حاج محمد حسن اصفهانی کمپانی «امین دارالضرب»
حاج محمدحسن امین الضرب، در نیمه‌ی اول قرن نوزدهم، حدود سال‌های (۳۷-۱۸۳۴ م / ۵۲-۱۲۵۰ هـ ق) و در اوایل سلطنت محمد شاه قاجار (۴۸-۱۸۳۴ م / ۱۲۶۴-۱۲۵۰ ق) در اصفهان متولد

از میان بازرگانان متنفذ ایران معاصر خاندان امین دارالضرب بخصوص حاج محمد حسن و حاج محمدحسین کمپانی از جایگاه بسیار مهمی برخوردارند و از بزرگ‌ترین سرمایه‌داران و تجار قرن سیزده و چهارده هجری به شمار می‌آیند. در این مقاله با توجه به منابع موجود در مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی سعی شده است پس از شرح مختصری از زندگی نامه ایشان چند سند تجاری حاج محمدحسین امین الضرب در پایان مقاله ارائه گردد. لذا از تمامی همکاران و عزیزانی که با مساعدت علمی و ارشاد فکری خود به ویژه جناب آقای خشایار فاتح کارشناس و محقق سکه، ما را یاری نمودند کمال تشکر را داریم. قطعاً انتقادهای و پیشنهادهای شما در این زمینه رهگشا خواهد بود.

مقدمه

گوش بگشای تا ز مطلع نو
گویمت شعر چون در شهوار
فخر دوران امین دارالضرب
که بود قدوة الوا الابصار
زر و نقره به خانه‌اش خرمن
لعل و یاقوت پیش او خروار
«محمد علی پیرزاده»

اصفهان بازگشت. حاج محمدکاظم صراف که بازرگان مشهوری در اصفهان بود و علاوه بر آن دوست خانوادگی و خویشاوند محمدحسن نیز به شمار می‌رفت، حامی او شد. وی در کوچه صراف‌ها و نزدیک خانه محمدحسن زندگی می‌کرد.

حاج محمدکاظم او را دلداری داده و برای پرداخت وامی که محمدحسن از بازرگانان اصفهانی مقیم کرمان قرض کرده بود به او پول قرض می‌دهد.

برادران محمدحسن به نام‌های ابوالقاسم و محمدرحیم نیز به عنوان شاگرد در حجره‌های بازرگانان دیگر کار می‌کردند ولی به آنها دستمزد داده نمی‌شد و فقط پول نهار می‌گرفتند. مدتی بدین منوال گذشت تا این که محمدحسن توانست با استفاده از سود معاملات شخصی خود و نیز معاملاتی که برای حاج محمدکاظم انجام می‌داده قروض خود را پرداخته و صد تومان نیز سود کند. وی در حدود ۱۲۷۴ ق / ۱۸۷۵ م اصفهان را به قصد تهران ترک گفت. درباره زمان ورود حاج محمدحسن امین الضرب به تهران و میزان دارایی و وضعیت او اطلاعات دقیقی در دسترس نیست. در آرشیو خانواده مهدوی نیز اطلاعات موثق راجع به سال‌های اولیه زندگی وی کم است. در زندگی نامه ناتمامی که محمدحسین از پدرش نوشته آمده است که وقتی امین الضرب در جوانی حدوداً به سال (۱۸۵۳ م / ۱۲۶۹ ق) به تهران رسیده دارایی او در دنیا شامل

شد. نیاکان بلافصل او آقا محمدحسین حاج مهدی و آقا محمد رحیم به طور موروثی حرفه صراف‌ی داشتند. مادرشان بی‌بی‌ماه خانم در اصل از مردم خوی بود.^(۱)

پدربزرگ حاج محمدحسن عنوان حاجی داشت و چون داشتن این عنوان مستلزم رفتن به حج بود که توان مالی مناسبی را می‌طلبید، لذا این خاندان می‌بایست دارای منزلت اجتماعی و توانایی اقتصادی بالایی باشند. از طرفی پدربزرگ مادری حاج محمدحسن نیز در خوی، مسجدی به نام خود احداث کرده و دختر خود را به خانواده مرفهی شوهر داده بود. همه فامیل او به صراف‌ی اشتغال داشتند و این شغل در دوره قاجار دارای اهمیت اقتصادی همراه با منزلت اجتماعی بالا بود.^(۲)

حاج مهدی پدربزرگ محمدحسن در ایام نوجوانی او درگذشت و سپس پدرش آقا محمدحسین، وارث حرفه‌ی خانوادگی گردید و در حدود ۱۸۴۴ م / ۱۲۶۰ ق به کرمان رفته برای چند سال مقیم آنجا شد. احتمالاً شغل وی در آنجا خرد کردن برات و سفته حاکمان بوده است ظاهراً او با سرمایه کافی از اصفهان به کرمان رفته در آغاز در امور شغلی خویش موفق می‌گردد، اما بعد از مرگ محمدشاه به سال ۱۸۴۸ م / ۱۲۶۵ ق و خروج حاج میرزا آقاسی صدراعظم از ایران، اوضاع اقتصادی کشور خراب شد و برات‌های دولتی بی‌اعتبار گشت. محمدحسن بعد از فوت پدر در کرمان به دلیل مشکلات عدیده‌ای که برایش پیش آمد ناگزیر با کمک مالی چند تاجر اصفهانی به

مجلس شورای ملی

شورای عالی معارف و مطالعات فرنگی
بنای نجف گس ۱۱ شهر رمضان سنه ۱۳۲۹
اداره معارف و مطالعات فرنگی

آرشیو امین الضرب

شماره کتاب ثبت ۱۵۷۰۳
کارتن ۱۳ / دوسیه ۱۳
ذکر شماره های قبل
ضمیمه

شماره ۱ در باب امداد رله امین از شهسوار
ص آیات سبت و صبر در وقت از طرف ذریه غلام
شهرت بهرین بود امام مردم بهر خواهد که

۳۹

یک عبا، یک چرتکه و یک صدریال پول بود. و بر اساس نامه دیگری که در آرشیو مهدوی موجود است و توسط پسر عمه امین الضرب به نام حاج محمدعلی امینالتجار نوشته شده دارایی وی شامل بیست و شش تومان پول نقد و الاغی بود... (۴)

چیزی که مشخص است محمد حسن به محض رسیدن به تهران مغازه‌ای اجاره و شروع به تجارت کرده و یا به دوره گردی پرداخته است.

او سپس نمایندگی شرکت انگلیسی کوزی را به دست می‌آورد که در امر واردات چلوار بوده است. بعدها به تدریج به واسطه داشتن نمایندگی کمپانی و کاردانی و ارتباط با دولت و دربار سلطنتی و عهده دار شدن امور ضرابخانه شخصیت حاج حسن امین الضرب کمپانی شکل می‌گیرد. حاج مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه) در کتاب خاطرات و خطرات چنین می‌نویسد: «حاجی محمد حسن کمپانی در بدو امر فکرش به آنجا می‌رسد که خرازی بفروشد سرمایه نداشته بر طبقی که به گردن می‌آویخته است و دوره می‌گشته به مداومت و قناعت اندک سرمایه به دست می‌آورد مشغول

تجارت می‌شود.» (۵) تا سال ۱۲۸۸ ق. / ۱۸۷۱ م. تقریباً موقعیت حاج محمد حسن به عنوان بازرگانی سرشناس تثبیت شده بود. در طول دهه بعد وی کارهای بازرگانی خود را گسترش داده و اعتبار زیادی می‌یابد از جمله: دریافت لقب از شاه، کار در ضرابخانه و سرپرستی ضرابخانه. و به این ترتیب صاحب مقام دولتی گشته و رسماً به عنوان سرشناس‌ترین صراف دولتی اشتهار یافت. همچنین وی در این دوره تبدیل به مالک بزرگی شد.

در ابتدا حاج حسن فعالیت‌های خود را مصروف مناطق مختلف کشور از جمله خراسان، کرمان و اصفهان به ویژه یزد نمود. او در یزد تجارت خانه عظیمی به راه انداخت. از جمله محصولاتی که حاج محمد حسن در این دوره شروع به تجارت آن نمود و سود هنگفتی نیز داشت تجارت تریاک بود، که عموماً به صادرات تریاک خراسان و اصفهان از راه استانبول به مقصد اروپا مشغول بود. پس از این تاریخ تریاک کالای اصلی صادراتی کشور شد. (که در آن زمان تجارت قانونی محسوب می‌شد) یکی از دلایل فعالیت عمده حاج حسن در یزد این بود که یزد محل اصلی کشت تریاک در ایران آن دوره بود. (۶)

حاج حسن و برادرش حاج ابوالقاسم ملک التجار خراسان امتیاز استخراج معادن فیروزه خراسان را نیز به دست آوردند. (۷)

امین الضرب در سال ۱۲۹۶ ه. ق (۱۲۸۸ ه. ش) ده سال پیش از آنکه قرارداد امتیاز بانک شاهی انگلیسی در ایران منعقد گردد، پیشنهاد تاسیس بانک مختلط دولتی و مردمی را طی عریضه‌ای به شاه قاجار پیشنهاد نمود. (۸) ولی شاه و عناصر دربار به این پیشنهاد منطقی هیچ نوع وقتی نگذاشتند.

مهمترین اقدام

در سال ۱۲۹۵ (ه. ق) حاج محمد حسن خان عهده دار ضرب سکه ماشینی گردید و امتیاز آن را در مقابل پرداخت سالی بیست و پنج هزار تومان به ناصرالدین شاه به دست آورد. البته در سال قبل نیز برای اولین بار در ایران به مدت کوتاهی سکه ماشینی توسط امین السلطان و با مساعدت محمد حسن امین الضرب، ضرب گردیده بود. از آنجا که ضرب سکه محدود نبود، حاج امین الضرب کلیه سکه‌های مسی قدیمی را که ارزش کم و وزن زیادی داشتند از جریان خارج جمع آوری و تبدیل به سکه‌های جدید کم وزن نمود به جریان گذاشت. به طوری که در تمام مملکت سکه‌های مسی به حد وفور به جریان می‌افتد. حق امتیاز ضرب سکه تا زمان مظفرالدین شاه ادامه داشت و پس از صدور فرمان مشروطیت در اختیار دولت قرار گرفت. (۸)

۲۲ رضان ۱۳۲۶

بقا شیخ معبر مشهور تهرانی

در باب سالی راه ابرار مشهور علی بن ابی طالب

بقا شروع فرستاد و وزارت فرانسه

در این مرتبه از طرف آن وزارت خانه آتم نشسته

امروز ممدباشرف وزارت فرانسه مشهور صدر است

ایت زنده هم که است اقا در فرودگاه تعمیر شد

هنک سواد آن ایت زنده هم که در مفاظ

نایب که آن کرم لغت پیدا است در عصر

هر چه در این عصر

او ضرب سکه را در ولایات مختلف از جمله دارالسلطنه اصفهان، دارالسلطنه قزوین، دارالدوله کرمانشاه و... و حتی دارالخلافه تهران منسوخ نموده و همه را به صورت سکه‌های متحدالشکلی درآورده در تمام ایران به جریان انداخت.

دیگر اقدامات و سرمایه گذاریها

حاج محمد حسن اصفهانی امین الضرب به تاسیس کارخانه‌های بلور چینی، کبریت‌سازی و بافندگی نیز همت گماشت. (۹) حاج حسن و حاج حسین امین الضرب به تدریج با غالب شهرهای بزرگ داد و ستد تجارتي برقرار کرده و شرکاء و نمایندگانی داشته‌اند. آنها در روسیه و اروپا نیز دارای نمایندگی تجاری بودند. امین الضرب در شهرهای قاهره و بیروت که به آنجا تنباکو صادر می‌کرد نمایندگی داشت وی به روسیه ابریشم، پشم و محصولات دیگر صادر می‌کرد و در این مسکو دارای زمین و مستغلات بود و نماینده تجاری

داشت. (۱۱) حاج حسین در «کالژ نزدیک ماری و در لیون»، در امور ابریشم سرمایه گذاری کرد و مانند یک کمپانی معتبر تجاری اروپایی و آمریکایی در رشته‌های مختلف سرمایه گذاری نمود. (۱۲) او در لندن، پاریس و چین دفاتر تجاری بزرگی داشت. وی با آدسا، استراخان و قسطنطنیه از طریق طرابوزان تجارت وسیعی داشت و در همه شهرهای مذکور دارای نماینده تجارتي مقیم بود. (۱۳) در این دوره کس دیگری از سرمایه داران ملی وجود نداشت که با امین الضرب برابری کند.

ارتباط امین الضرب با سید جمال الدین اسدآبادی

از قراری که در کتاب نقش سید جمال الدین در بیداری مشرق زمین تألیف محمد محیط طباطبایی آمده است. حاج محمد حسن امین الضرب و سید جمال الدین اسدآبادی دارای روابط حسنه‌ای با یکدیگر بوده‌اند و در این کتاب به پنج نامه از نامه‌های سیدجمال الدین به امین الضرب اشاره شده است. (۱۴) ناظم الاسلام کرمانی

بیت چهارم
صاحب بهار ستمت در احوال که مایه در دست پریشم محمد عبود و کمال
علاقه محض در اول بود

بیت پنجم
در باره که صاحب بهار ستمت در راه ابر ستمت که بر سر راه
محوارت بقلا حضرت صاحب بهار ستمت خود باید ضرب زد در ستمت
آنهم از در ستمت ستمت و له ستمت ستمت در راه در ستمت ستمت
از ستمت ستمت و ستمت از ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت
باز در ستمت ستمت ستمت باید خود ستمت ستمت از اول ستمت ستمت
ستمت اداره ستمت ستمت

بیت ششم
صاحب بهار ستمت که اول در ستمت ستمت ستمت ستمت
را حرکت ستمت ستمت ده و اول در ستمت ستمت ستمت ستمت
در خود صلاح داد حاضر ستمت ستمت

بیت هفتم
در تمام ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت
در صلاح ستمت ستمت ستمت

بیت هشتم
در ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت
از ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت
پسند ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت

بیت چهارم
صاحب بهار ستمت در راه ابر ستمت که بر سر راه
علاقه محض در اول بود

بیت پنجم
در باره که صاحب بهار ستمت در راه ابر ستمت که بر سر راه
محوارت بقلا حضرت صاحب بهار ستمت خود باید ضرب زد در ستمت
آنهم از در ستمت ستمت و له ستمت ستمت در راه در ستمت ستمت
از ستمت ستمت و ستمت از ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت
باز در ستمت ستمت ستمت باید خود ستمت ستمت از اول ستمت ستمت
ستمت اداره ستمت ستمت

بیت ششم
صاحب بهار ستمت که اول در ستمت ستمت ستمت ستمت
را حرکت ستمت ستمت ده و اول در ستمت ستمت ستمت ستمت
در خود صلاح داد حاضر ستمت ستمت

بیت هفتم
در تمام ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت
در صلاح ستمت ستمت ستمت

بیت هشتم
در ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت
از ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت
پسند ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت ستمت

ماده اول - دولت علیه ایران امتیاز امتداد راه آهن از بندر مشهد سرالی بار فروش برای حمل و نقل هر نوع مال التجاره و مسافر و غیره به حاجی امین الضرب مرحمت می فرمایند.

[ماده] دوم مدت این امتیاز از تاریخ امضای این قرار نامه چهل سال شمسی است.

[ماده] سوم - صاحب این امتیاز فعلاً یک خط را دایر خواهد کرد ولی در صورت لزوم می تواند خطوط متعدده از بندر مشهد سرالی بار فروش امتداد دهد.

[ماده] چهارم - صاحب امتیاز هر گاه بخواهد از بار فروش سرالی علی آباد را نیز خط راه آهن ممتد نماید به همین قرارداد مجاز است.

[ماده] پنجم - امین الضرب حق دارد اجازه و اختیار دارد برای این امتیاز و ممتد نمودن این راهها ایجاد شرکتی از تبعه داخله بنماید هر گاه احدی از شرکای تبعه خارجه بشود حقوق او از این شرکت برطرف می شود و سهام آن شخص به تبعه داخله باید داده شود و همین طور است نسبت بورثه شرکاء.

[ماده] ششم - صاحب امتیاز مختار است از این که خط راه آهن

یک مرتبه هم حضوراً در باب اجازه کشیدن راه آهن از مشهد سر به علی آباد حضوراً عرض نمودم تا حال که تقریباً سه ماه از اظهارات حقیر گذشته ابداً جوابی از مجلس مقدس و وزارت فوائد عامه نرسیده است. از طرف دیگر می شنوم ساسانیان بر حسب اجازه که از مجلس گرفته است در راه شوسه از مشهد سر به بار فروش خیال اقداماتی دارد بلکی مخالف امتیاز و صرفه حقیر است لازم شمردم خاطر مبارک را از این ترتیب مستحضر نمایم که زودتر اقدامات لازمه بشود.

[امضاء] الحاج محمد حسین امین الضرب

سند شماره ۲-۳

امتیاز نامه بجهت ساختن یک خط راه آهن از بندر مشهد سرالی شهر بار فروش صورت قرار نامه از طرفی آقای وزیر فوائد عامه به نام دولت علیه ایران و از طرفی حاجی محمد حسین امین الضرب تبعه دولت ایران

PERSIA (IRAN)

50 Dinar = 1 Shahi
1000 Dinar = 20 Shahi =
1 Qiran (Kran)
10 Qiran = 1 Toman (Tuman)

NASIR AL-DIN SHAH
A.H. 1264-1313 (1848-1896)

Copper

1	12 Dinar ND, AH 1301 (1884) 15mm	4.50
2	25 Dinar ND, 1294-1300 (20mm)	1.00
*4	50 Dinar ND, 1294-1303, 1330 (error) 25mm	.75
5	100 Dinar ND, 1297-1307, 1330 (error) 30mm	2.50
4a	1 Shahi ND, 1305 (25mm)	6.00
5a	2 Shahi ND (30mm)	12.50

Regular Issues

Silver

A. Values in Qiran and Dinar

9	¼ (Qiran) ND, 1296-1309 (1879-82) 15mm	1.00
10	500 Dinar ND, 1296-1306 (18mm)	1.50
*11	1000 Dinar ND, 1296-98 (23mm)	1.00

New Year Issues

Silver

These pieces, although having monetary value, were primarily exchanged as New Year tokens among friends. Values of 1 Shahi by weight, they bear only the word "Shahi" and often are known as shahi sabb or "white shahi."

7 (A9)	(8 Shahi) 1296, date within wreath (17mm, thin)	3.50
*7a	(3) Shahi ND, 1297-1308, date at bottom	2.50
7b	(3) Shahi 1313, date in lion's legs	3.00
8	(3 Shahi) ND	3.50

**Obv: in name of Nasir
Rev: in name of Sahib al-Zaman**

PERSIA (IRAN)

Largesse Issue

12	2000 Dinar 1296-98 (27mm)	2.00
13	5000 Dinar 1296-97 (35mm)	40.00

**Obv: 4-line legend
Rev: Date at bottom**

*11a	1000 Dinar 1298-1303	1.25
12a	2000 Dinar 1298-1308	2.00

B. Values in Shahi and Qiran

10b	10 Shahi 1310, 3-line legend	10.00
*10c	10 Shahi 1310-11, 4-line legend	7.50
11c	1 Qiran 1310-11 (23mm)	2.50
12c	2 Qiran 1310-11 (27mm)	3.00
13c	5 Qiran 1311	75.00

**Obv: Date in lion's legs
Rev: Date in lion's legs**

C. Qiran-Dinar values resumed

9d	¼ (Qiran) 1312 (15mm)	4.00
*10d	500 Dinar 1311-13	7.50
11d	1000 Dinar 1311 (23mm)	7.50
12d	2000 Dinar 1311-12 (27mm)	2.50

**Obv: 3-line legend
Rev: Date at bottom**

Commemorating Shah's Return from Europe

A15	500 Dinar 1307 (1889)	17.50
B15	2 Toman 1307	

Gold

• 364 •

اولین سکه های ضرب شده توسط حاج حسن امین دارالضرب (۱۳)

حاج حسین آقا امین‌الضرب مهدوی

را از کنار جاده حالیه که از مشهد سر به بار فروش می‌رود عبور بدهد یا از نقطه دیگر که خود انتخاب خواهد نمود.

ماده هفتم - آهن آلات و ماشین و اشیایی که برای ساختن راه و استاسیونها لازم است اعم از این که از داخله باشد یا از خارجه بکلی از گمرکات و هر گونه عوارض معارف است بدیهی است در موقع ورود اسباب و ماشین و ادوات مسطوره اداره گمرک حق تفتیش دارند که چیزی خارج از لوازمات داخل نشده باشد.

[ماده] هشتم - هر گاه این راه‌ها از نقطه عبور نماید که خالصه دولتی باشد دولت علیه قیمت زمین را مطالبه نخواهد فرمود ولی اگر از اراضی دیگران عبور نماید باید قیمت زمین را به صاحب زمین بدهد که آن قیمت به میزان عادلانه باشد چنانچه از طرف صاحب زمین سختی بشود دولت علیه مساعدت خواهند فرمود که صاحب آن به قیمت عادلانه بفروشد چنانچه با مساعدت دولت علیه باز هم صاحب زمین در فروش به قیمت عادلانه راضی نشود صاحب امتیاز مجاز است که قیمت زمین را به موجب تقویم ده نفر اهل خبره و دو نفر ممیز و مصدق از طرف وزارت فوائد عامه برآورد نموده در بانکی به اطلاع وزارت فواید عامه امانت بگذارند و زمین را تصرف نموده راه‌ها را امتداد دهد توضیح این که دولت علیه تعهد می‌فرمایند در چنین صورتی هیچ وقت دعاوی و اعتراضات صاحب زمین را بر صاحب امتیاز از محل اعتنا ندانند فقط صاحب زمین را بر همان وجهی که در بانک امانت گذارده شده محق بدانند.

[ماده] نهم - از محل عبور این راه‌ها تا مسافت دو فرسخ هر گاه سنگ و ریگ و شن یافت شود که متعلق به دولت باشد دولت اجازه می‌دهد بدون مالیات و عوض و عوارضی به مصرف راه برساند.

[ماده] دهم - کلیه اراضی و ابنیه و استاسیونها و انبارهای متعلقه به راه از هر گونه عوارض معاف است.

[ماده] یازدهم - هر مقدار از این راه‌ها که تمام بشود صاحب امتیاز حق دارد که مسافر و هر قبیل مال التجاره حمل و نقل نماید و کرایه دریافت دارد.

[ماده] دوازدهم - از تاریخ امضای این قرار نامه الی سی سال کلیه عایدات راه متعلق به صاحب امتیاز است از سال سی و یکم از خالص عایدات بعد از وضع هر جور مخارج آنچه فایده مانده باشد صدی ده از منافع حق دولت است که صاحب امتیاز به دولت خواهد داد. به این ملاحظه در سال سی و یکم دولت علیه حق دارند به خرج خودشان مامورین و مفتشین در استاسیونها بگذارند که صورت مخارج را با صورت عایدات ثبت نمایند و صاحب امتیاز متعهد است که از سال سی و یکم دفاتر مرتبه خودشان را در هر موقع وزارت

فواید عامه بخواهد ارائه بدهد.

[ماده] سیزدهم - صاحب امتیاز حق دارد در تمام مسافت راه تلفون مخصوصی که فقط کارهای راجع به راه را گفتگو نماید دایر داشته باشد.

[ماده] چهاردهم - مامورین تلگراف دولتی را صاحب امتیاز در راه آهن مجاناً حرکت خواهد داد.

[ماده] پانزدهم - پست دولتی را که مهمور به مهر دولتی باشد صاحب امتیاز به اتفاق مامور پست در واگون از درجه دوم حمل و نقل نماید و اجرت حمل و نقل را با وزارت پست باید قطع و فصل نماید.

[ماده] شانزدهم - دولت علیه ما هشت سال امتداد راه آهن از سایر بنادر مازندران به دیگری واگذار نخواهد فرمود در صورت لزوم چنین راهی ابتدا به صاحب این امتیاز اخطار خواهند فرمود اگر صاحب این امتیاز الی چهل روز از قبول آن استتکاف نمود دولت علیه اجازه آن را خواهد داد به شرط این که صاحب امتیاز جدید خساراتی را که به صاحب این امتیاز به واسطه ایجاد راه آهن تازه وارد می‌شود از عهده برآید.

[ماده] هفدهم - هر گاه صاحب امتیاز نخواهد این امتیاز را به دیگری انتقال دهد که غیر از تشکیل شرکت باشد باید به وزارت فواید عامه اظهار نماید.

العاده از قبیل ناخوشی های مهلکه یا اتفاقات دیگر که قویاً مانع پیشرفت کار بشود البته مدت طول آن وقایع ناقض این امتیاز نخواهد شد.

[ماده] بیست و پنجم - بعد از انقضای مدت این امتیاز اسباب و اساسیه [اثاثیه] راه متعلق به دولت علیه خواهد بود.

[ماده] بیست و ششم - اختیار تعیین کرایه حمل و نقل مال التجاره و مسافر بر عهده صاحب امتیاز است ولی صاحب امتیاز تعهد می کند در تمام مدت امتیاز کرایه که خواهد گرفت از میزان ذیل علاقه نشود.

مال التجاره از مشهد سر الی بار فروش خرواری هشت قران مسافر از مشهد سر به بار فروش درجه اول سه قران درجه دوم دو قران و هر گاه از بار فروش الی علی آباد را ممتد شود بر میزان کرایه به تناسب فرسخ افزوده خواهد شد.

[ماده] هجدهم - صاحب امتیاز در مدت امتیاز به هر شکل صلاح اداره کردن امورات خود را بداند مختار است دیگری حق مداخله و مزاحمت در امورات اداره و داخلی صاحب امتیاز ندارد همین طور صاحبان املاک و اراضی جنب راه حق تجاوز و تخطی و مداخله نمودن در کارهای راه و حدود آن ندارند.

[ماده] نوزدهم - اگر کسی برای عبور از خط راه آهن به غیر از مواقعی که مستحفظین اجازه می دهند عبور نماید و گرفتار خطر و زحمتی شود صاحب امتیاز مسئولیتی ندارند به همین جهت است که صاحب امتیاز متعهد است در نقاطی که معابر دائمی است همیشه مستحفظ بگذارد و آن مستحفظ با علامت مخصوص خواهد بود.

[ماده] بیستم - در راهی که صاحب امتیاز برای امتداد راه آهن معین می کند هر چه نهر و مجرای آب فعلاً حاضر است صاحب

امتیاز به خرج خود باید پل بسازد که راه آهن از روی آنها عبور کند ولی بعد از تمام شدن راه در ظرف مدت امتیاز اگر برای ملاکین و صاحبان اراضی احداث نهر جدیدی لازم شود که متصل به راه آهن یا از وسط راه آهن باشد باید خود صاحبان ملک از پول خودشان مطابق دستورالعمل مهندس اداره بلا تخلف بسازند.

[ماده] بیست و یکم - صاحب امتیاز متعهد است که اقلاً دو دستگاه ماشینی که قطار راهها را حرکت می دهد به انضمام ده واگون برای مسافر و حمل و نقل مال التجاره به هر شکل که خود صلاح داند حاضر داشته باشد.

[ماده] بیست و دوم - در تمام مدت امتیاز صاحب امتیاز قطار راه آهن را به هر نوع قوه که صلاح بداند متحرک خواهد ساخت.

[ماده] بیست و سوم - در مواقعی که صاحب امتیاز برای حفظ خط راهها و اداره متعلقات راهها از دولت علیه مامورین نظامی و غیرنظامی بخواهد و خود صاحب امتیاز حقوق آن مامورین را تعهد نماید باید به توسط وزارت فواید عامه اظهار نماید و دولت علیه مرحمت خواهند فرمود.

[ماده] بیست و چهارم - صاحب امتیاز متعهد است از تاریخ امضای این قرارداد الی یک سال شروع به عملیات کند و تا چهار سال بعد از تاریخ امضای این امتیاز راه از مشهد سر بیار فروش را به اتمام رساند چنانچه هر یک از این دو موعده را بگذراند و ایفا به قرارداد نکند این امتیاز از درجه اعتبار ساقط است هر گاه در این مدت موانع فوق

سمت راست حاج محمد حسن امین الضرب - سمت چپ حاج حسین امین الضرب هر دو رسم معمول زمان عطاءه که مردم عادی و تجارنی بر سر می گذاشتند بر سر دارند.

[ماده] بیست و نهم - صاحب امتیاز و شرکا در تحت حمایت مخصوص دولت علیه هستند که در هر مورد دولت لازمه تقویت و همراهی را خواهند فرمود و هر گونه موانع و اشکالاتی که موجب تعطیل ساختن راه‌ها یا حرکت دادن قطار راه آهن باشد رفع خواهند فرمود.

[ماده] سی ام - مرافعات فی مابین دولت و صاحب امتیاز و شرکا یا بین شرکا و صاحب امتیاز به محاکمات عدلیه دولت علیه ایران رجوع خواهد شد.

[ماده] بیست و هفتم - مامورین دولتی که محقق شده باشد ماموریت آنها هنگام عبور از راه کرایه مسافرت آنها نصف کرایه مسافرین است.

[ماده] بیست و هشتم - هر مسافری حق دارد هفت من به وزن تبریز اسباب سفر بدون کرایه با خود حمل کند اضافه از هفت من بشود باید کرایه بدهد اطفال سه ساله الی چهار ساله از دادن کرایه معاف هستند و مسافرین همه وقت باید کرایه را قبل از ورود به قطار راه آهن در محلی که برای فروش بلیط معین می‌شود بدهند.

پی نوشت‌ها:

- ۱- شیرین مهدوی، زندگی نامه ی حاج محمد حسن کمپانی امین الضرب، (تهران، نشر تاریخ ایران، ۱۳۷۹)، ص ۴۷.
- ۲- همان و نامه حاج محمد علی امین التجار در رشت به تاریخ ۹ ذی قعدة ی ۱۳۱۴ ق / آوریل ۱۸۷۹ م، آرشیو مهدوی، تهران.
- ۳- همان، ص ۶۳
- ۴- همان.
- ۵- مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه)، خاطرات و خطرات، (تهران: زوار، ۱۳۷۵) چاپ چهارم، ص ۴۷۷.
- ۶- پیشین، ص ۱۳۸.
- ۷- احمد اشرف، موانع تاریخی و رشد سرمایه داری در ایران: دوره قاجار، (تهران: زمینه، ۱۳۵۹)، ص ۷۹.
- ۸- خسرو معتضد، حاج امین الضرب: تاریخ تجارت و سرمایه گذاری صنعتی در ایران، (تهران، جازاده، ۱۳۶۶)، ص ۵۰۸.
- ۹- فرهنگ و هوشنگ نوین فرح بخش، سکه‌های رایج ایران در یکصد سال اخیر، (تهران، موسسه نوین فرح بخش و پسران، ۱۳۳۹)، صص ۳ و ۴.
- ۱۰- ناصرالدین شاه حسینی، تمدن و فرهنگ ایران: از آغاز تا دوره پهلوی، (تهران: انتشارات دانشگاه سباهیان انقلاب، ۱۳۵۴)، ص ۲۶۶.
- ۱۱- چارلز عیسوی، تاریخ اقتصادی ایران، ترجمه، یعقوب آژند، (تهران: گستره، ۱۳۶۲)، صص ۶۳ و ۶۴.
- ۱۲- احمد اشرف، همان ص ۷۴.
- ۱۳- خسرو معتضد، همان ص ۵۶۴.
- ۱۴- چارلز عیسوی، همان ص ۶۴.
- ۱۵- محمد محیط طباطبایی، نقش سیدجمال الدین اسدآبادی در بیداری مشرق زمین، مقدمه و ملحقات سیدهادی خسرو شاهی، (قم، دارالتبلیغ اسلامی، ۱۳۵۰)، صص ۱۹۶ تا ۱۸۵.
- ۱۶- ناظم الاسلام کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، به اهتمام: علی اکبر سعیدی سیرجانی، بخش اول، (تهران: آگه و لوح، ۱۳۵۷)، ص ۸۲.
- ۱۷- عبدالله مستوفی، شرح زندگانی من: جلد اول، (تهران، زوار، ۱۳۷۱)، چاپ سوم، ص ۳۹۷.
- ۱۸- شیرین مهدوی، پیشین، ص ۲۶۸.
- ۱۹- مهدی بامداد، شرح رجال ایران، جلد سوم، (تهران، زوار، ۱۳۷۸)، چاپ پنجم، ص ۳۶۲.
- ۲۰- همان، ص ۴۲۹.
- ۲۱- حسن مرسل وند، زندگی نامه رجال و مشاهیر ایران: (۱۲۹۹-۱۳۲۰ ش)، جلد اول، (تهران، الهام، ۱۳۷۶)، چاپ دوم، صص ۲۹۱ و ۲۹۲. و ر. کد محمد معین، فرهنگ فارسی: جلد پنجم (تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۶)، چاپ دوم، ص ۱۸۱.
- ۲۲- خسرو معتضد، پیشین، ص ۶۰۷.
- ۲۳- حسن مرسل وند، پیشین، ص ۲۹۲.